

Список використаних джерел

1. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / Арнольд Панасович Грищенко. – К. : Наукова думка, 1978. – 206 с.
2. Грушевський М. Поезія Олеся / Михайло Грушевський // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. – К., 1944.
3. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: підруч. / Л.І.Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Олесь О. Твори: в 2 т. / Упоряд., авт. перед. та приміт. Р.П. Радішевський. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – 959 с.

Summary. The article deals with the stylistics functions of the epithets in the Alexander Oles' poetry. The epithet is depicted as the marked appanage and as the category of the artistic perception of the world through the figurative symbols.

Key words: stylistics, functions, the epithet, lyrics, the article, folk songs, proverbs.

УДК: 811. 161.2'373

Н.В.Гудима

СЕМАНТИЧНА АДАПТАЦІЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті охарактеризовано такі терміни, як семантична адаптація, асиміляція, освоєння; проаналізовано етапи адаптації запозиченої лексики; виокремлено основні чинники, що зумовлюють зміни значення у слові. Встановлено, що при запозиченні слова з іншої мови на ґрунті мови-реципієнта може відбуватися розширення, звуження або збереження його значення.

Ключові слова: семантична адаптація, асиміляція, освоєння, входження, укорінення, проникнення, пристосування, запозичення, процес.

Проблема доцільності запозичення та використання іншомовної лексики завжди посідала і посідає важливе місце у лінгвістичних дослідженнях. У російському та українському мовознавстві останніх років це питання віддзеркалено в роботах Б.М. Ажнюка, В.М. Арістової, Л.М. Архипенко, Н.І. Ашиток, О.Е. Біржакової, Я.А. Голдованського, С.П. Грищенко, Л.П. Єфремова, І.М. Кочан, М.П. Кочергана, Л.П. Крисіна, О.А. Лисенко, О.М. Мороховського, О.Г. Муромцевої, О.Д. Пономаріва, С.В. Семчинського, Г.А. Сергєєвої, В.П. Сімонок, О.В. Степанюк, О.А. Стишова та ін., у яких були створені передумови для розуміння процесу адаптації іншомовних слів на семантичному рівні за законами мови-реципієнта. Проте масштаби названої проблеми настільки широкі, що виникає потреба ґрунтовнішого дослідження її із залученням нового і ще більшого за обсягом фактичного матеріалу. Адже вивчення семантичної адаптації іншомовних слів має величезне як практичне, так і теоретичне значення, що і зумовлює актуальність нашої статті.

На сучасному етапі розвитку української мови інноваційним процесам відведено значну роль у розвитку й формуванні лексико-семантичної системи мови. Інноваційні процеси характеризуються такими чинниками: 1) активне збагачення структурного плану мови смисловими відтінками, пов'язане з політичними змінами в суспільстві; 2) посилення тенденції до семантичних змін у мові, які вимагають уточнення й диференціації їх значень. Отже, потрібно використовувати семантичний критерій, тобто зважати на семантику того самого слова в українській та іноземній мовах.

Семантичну адаптацію визначають як входження іншомовної лексичної одиниці в лексико-семантичну систему мови-реципієнта, становлення та подальшу еволюцію значення на новому мовному ґрунті. Цей процес деякі дослідники називають ще семантичною асиміляцією (О.М. Мороховський), семантичним освоєнням (В.М. Арістова, О.Е. Біржакова, Я.А. Голдованський, Л.П. Єфремов, О.А. Лисенко, В.П. Сімонок,) та функціональною або семантичною адаптацією (Л.М. Архипенко, Г.А. Сергєєва, І.М. Кочан, О.Г. Муромцева, С.П. Грищенко, Б.М. Ажнюк, Л.П. Крисін, О.В. Степанюк). Проте якщо дотримуватись усталеного тлумачення понять: «адаптація» як «пристосування» та «асиміляція» як «уподібнення», то більш прийнятним є визначення процесу адаптації. Ми долучаємось до думки О.М. Мороховського стосовно цілісності процесу пристосування запозичення до системи мови-реципієнта і вважаємо за доцільне використовувати

поняття «засвоєння» та «укорінення», що відбивають комплексний характер іншомовних слів, їхню неоднорідну поведінку в новому мовному просторі.

Більшість учених відзначають, що вирішальним моментом адаптації запозичених слів є їхнє семантичне освоєння, а не повна асиміляція форми (В.М. Арістова, О.Е. Біржакова). Таке бачення видається нам слушним і важливим для нашого дослідження.

Потрапляючи на інший мовний ґрунт, запозичена лексика пристосовується не тільки до фonomорфологічних особливостей мови-реципієнта, трансформуючи свою зовнішню форму. Нове лексико-семантичне оточення може змінювати семантичний обсяг і характер іншомовного елемента, сприяючи проявам нехарактерних коліс відтінків і навантажень. Цей процес, однак, не є одностороннім. Простежується і вплив запозичених слів на лексичні мікроструктури мови-реципієнта, організацію її синонімічних і антонімічних рядів.

О.Е. Біржакова відзначає, що семантичне освоєння запозичень – це «...питання про включення їх у лексико-семантичну систему мови-реципієнта, встановлення різноманітних зв'язків із питомими елементами словника, включення в різноманітні ряди і ланцюги залежностей, про віднесення (належність) нового слова до синонімічного ряду слів із подібним значенням і розмежування його – смислове чи стилістичне – з іншими елементами цього ряду; поява в ньому антонімічних опозицій на ґрунті нової мови; посідання ним певного місця в семантичних структурах і мікроструктурах нової зміни і зміни в них, викликані його входженням...» [3, 13].

О.А. Стишов виокремлює такі основні чинники, що зумовлюють зміни значення у словах: 1) постійний розвиток мовної семантики в процесі активного функціонування мови (пошук нових номінацій, а також виражально-зображальних засобів); 2) ментально-психологічні, асоціативні закони мовсприймання кожного народу; тільки йому притаманна мовотворчість; 3) ситуативність мовлення і контекстуальна взаємопов'язаність слів; 4) активізація індивідуально-авторської мовотворчості; 5) пошук незвичної сполучуваності слів та ін. [14, 210].

Як зазначає Г.А. Сергєєва, «...процес освоєння лексичних одиниць – багатоаспектне явище...», ознаками якого можуть бути: формальні, тобто пристосування запозичень до системи мови-одержувача з максимальним зближенням їхньої фонетичної, графічної та граматичної характеристики; функціональні, до яких відносяться різні аспекти лексико-семантичних змін і словотворчої активності запозичень у мові-реципієнті [12, 9]. Отже, запозичення, пристосовуючись до системи мови-реципієнта, проходить складний і тривалий шлях адаптації.

Л.П. Сфремов керувався такою класифікацією ознак асимільованості іншомовного слова: регулярне вживання і перехід запозичених слів від покоління до покоління; семантичне освоєння, яке включає в себе набуття нових значень при збереженні першопочаткових, зміна значень, переносне вживання слів; участь запозичених слів у процесі словотворення; подальше фонетичне уподібнення власним словам; ліквідація варіантів вимови і різноюю у граматичному оформленні; витіснення запозиченим словом інших слів [6, 18].

Ознаки процесу освоєння лексичних одиниць чужомовного походження можуть бути формальними (фонетичне, графічне та граматичне пристосування) та функціональними (лексико-семантичні зміни) [10, 56].

За основу в нашому дослідженні взято лексико-семантичне освоєння. Процеси, пов'язані з лексико-семантичною адаптацією запозичень, можуть виникати як у момент їхнього входження до мови-реципієнта, так і впродовж подальшого функціонування в ній. Основними ознаками семантичної асиміляції іншомовних лексем, на думку Д.С. Лотте, є «...можливість їхнього використання (без додаткових тлумачень) на позначення понять і реалій мови-одержувача, зміни в семантичній структурі набуття запозиченнями родо-видових зв'язків, взаємодія з близькими за значенням питомими словами (семантично-функціональна диференціація) тощо...» [10, 122].

Авторитетною є класифікація Л.П. Крисіна, яка передбачає такі ознаки асимільованості іншомовних слів:

– основні – ті, які необхідні й водночас достатні для того, щоб уважати іншомовне слово запозиченим лексичною системою мови;

– факультативні – фонетична, граматична асиміляція іншомовного слова і його словотвірна активність. Слово не може вживатися у мові поза граматичними категоріями, і тому включення іншомовних лексичних одиниць до системи морфологічних і синтаксичних парадигм мови-реципієнта є не процесом, а миттєвим актом, тобто іншомовне слово, входячи в мову, відразу ж набуває нормальних для мови-одержувача синтагматичних і парадигматичних відношень із іншими елементами тексту [8, 76].

Отже, у сучасній зарубіжній та українській лінгвістиці немає єдиної усталеної універсальної схеми класифікації семантичних змін, що задовольняла б усіх мовознавців. Помічено, що лексичне значення не становить якоїсь застиглої, цілісної, одномірної величини: у ньому виокремлюється основне поняттєве значення і низка інших супровідних, побічних семантичних, денотативних та конотативних елементів.

Проаналізуємо основні етапи запозиченої лексики в процесі адаптації.

О.А. Лисенко виокремлює в процесі запозичення три етапи: 1) входження – включає зміни, які відбуваються в іншомовних словах під час їх входження у мову-одержувач; 2) освоєння – охоплює перетворення, які мають місце при подальшому функціонуванні запозичень у новій мовній системі; 3) укорінення – відбувається укорінення іншомовної одиниці в систему мови-одержувача – запозичення вже повністю відповідає нормам нової мовної системи [9, 6].

О.Е. Біржакова в процесі адаптації запозиченої лексики виокремлює кілька етапів. Це фонетично-графічне освоєння; фонетичне; граматичне; виявлення словотворчої активності іншомовних елементів та семантичне освоєння [3, 105].

О.Г. Муромцева аналізує такі етапи засвоєння іншомовної лексики: фонетична адаптація; морфологічна; семантична [11, 37].

Отже, для входження іншомовного слова в систему мови-реципієнта необхідні такі умови: передача іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови-джерела; співвіднесення слова з граматичними класами і категоріями мови-реципієнта; фонетичне освоєння іншомовного слова; граматичне його освоєння; словотвірна активність; семантичне освоєння іншомовного слова; регулярне використання у мові (для слова, не прикріпленого до якої-небудь спеціальної стилістичної сфери, – у різних жанрах літературної мови; для терміна – усталене вживання у тій термінологічній галузі, яка його запозичила).

В.М. Арістова, характеризуючи процес входження іншомовної лексики до лексичного складу мови-реципієнта, виокремлює три основні етапи: 1. Проникнення. Спочатку слова співвідносяться тільки з чужою дійсністю, багато слів зберігають чужомовне написання. При фонемно-графічному оформленні виникають певні коливання в написанні, вимові й акцентуації. Відбувається освоєння іншомовного слова в писемному та усному мовленні. 2. Період запозичення. Характерними є семантичний вплив мови-джерела, стабілізація значення, активне вживання в усному і писемному мовленні. 3. Прискорення. Характерним є повне підпорядкування слова нормам мови, що запозичує, використання широких можливостей внутрішньомовної еволюції (словотвір, аббревіація, розвиток внутрішньої і зовнішньої валентності, семантичні й стилістичні зрушення) [1, 8].

Л.П. Крисін розглядає п'ять етапів освоєння іншомовного слова:

1. Уживання іншомовного слова у тексті в орфографічній і граматичній формі мови-джерела (а в усному мовленні – у фонетичній), без транслітерації, як своєрідне вкраплення.

Пристосування його до системи мови-реципієнта: транслітерація або транскрипція, віднесення до конкретної частини мови; вживання іншомовного слова у тексті в лапках, з коментарем.

Період, коли носії мови не відчувають незвичності іншомовного слова, воно втрачає супровідні сигнали та коментарі й починає вживатися поряд з іншими лексичними одиницями рідної мови; але в цьому вживанні можуть зберігатися жанрово-стилістичні, ситуативні й соціальні особливості.

Етап утрати жанрово-стилістичних, ситуативних і соціальних особливостей; етап стабілізації значення, що передбачає семантичну диференціацію власних і запозичених слів, які близькі змістом і вживанням. Це явище відбувається не завжди. Багато іншомовних елементів є спеціальними термінами і відповідно зберігають достатньо вузьку сферу вживання, крім того, іншомовні слова можуть залишатися ознаками слововживання відповідного соціального середовища. І все ж таки перепона ситуативно-стилістичних та соціальних перешкод є однією із характерних тенденцій у процесі засвоєння слів іншомовного походження.

Реєстрація іншомовного слова у тлумачному словнику. Факт фіксації у словнику вказує на те, що слово вже належить до лексико-семантичної системи певної мови [8, 75-78]

Л.М. Архипенко, досліджуючи адаптацію на лексико-семантичному рівні мовної системи, виокремлює такі етапи:

– початковий етап – 1) втрата екзотизмом чи варваризмом стилістичного відтінку. На думку Л.М. Архипенко, всі слова, які потрапляють до мови-реципієнта, тією чи іншою мірою проходять стадію варваризму чи екзотизму, оскільки запозичується поняття, реалія, нові для мови-реципієнта й характерні тільки для країни джерела. Необхідні певний час, причини і чинники, які роблять слово «своїм»; 2) невизначеність меж значення, легкість семантичних зміщень; 3) пояснення значення слова у формі розгорнутого речення подається в дужках; 4) використання у мові-реципієнті двох однакових за значенням слів: одне – запозичене, друге – власне, перевага власного слова або звороту над запозиченим словом;

– поглиблений – 1) перетворення нейтральних екзотизмів на запозичені слова; 2) відсутність у дужках, лапках пояснення значення запозиченого слова; 3) визначеність значення, семантична точність; 4) перерозподіл значень іншомовного запозичення; 5) відсутність однослівного власного синоніма (не завжди); 6) можливість семантичної дублетності при кількісній перевазі запозиченого слова над власним; 7) зміна стилістичного відтінку слова;

– етап повного освоєння – 1) зникнення зі вживання рідного слова, відсутність дублетності запозиченого і власного слова; 2) набуття запозиченим словом нового значення – прямого чи переносного, якого немає у мові-джерелі, кожному з яких відповідає певний ступінь адаптації: низький, середній та найвищий [2, 6-7].

Отже, досі немає єдиної класифікації етапів та ступенів адаптації запозичених лексичних одиниць у сучасній українській мові.

Семантика запозичених слів, за твердженням М.П. Кочергана, дуже часто не збігається з семантикою їх етимонів у мові-джерелі. Мовознавець передбачає такі випадки: слово запозичене тільки в одному чи кількох значеннях при його значно ширшій полісемії в іноземній мові, наприклад, певне слово може мати багато значень, а в українській – лише 2 або 3; запозичене слово звузило своє значення через його спеціалізацію; запозичене слово розширило свою семантику (крім значення, яке воно мало в іноземній мові, розвинуло нові значення, яких немає в мові-джерелі); запозичене слово змінило свою семантику (вживається в значенні, якого воно не має в мові-джерелі) [7, 22-23].

Зміни ж на семантичному рівні мають двоплановий характер: запозичення, пристосовуючись до іншої лексико-семантичної системи, зазнають впливу цієї системи, але і сама семантична система мови-реципієнта змінюється під впливом цього запозичення. На процес семантичної адаптації великий вплив має зміна семантики запозичення в мовах-посередниках, які беруть участь у процесі запозичення. Під час освоєння іншомовних слів на семантичному рівні спостерігаємо: 1) збереження семантичної структури запозичення; 2) звуження або розширення семантичної структури [5, 10].

Я.В. Битківська виокремлює такі тенденції трансферу лексичного значення англізму в сучасній українській мові: нульова транссемантизація (авторка вводить цей термін); часткова транссемантизація (звуження та розширення значення); комбінації семантичних модифікацій; тричленні комбінації семантичних модифікацій; дерогація (термін Я.В. Битківської) значення англізмів [4, 15].

О.В. Степанюк моделює дві групи запозичених слів за характером адаптації в українській мові: 1) однозначні запозичення, що не мають змін у граматичній структурі; 2) багатозначні слова, семантична структура яких зазнає певних змін [13, 12].

При запозиченні слова з іншої мови, на думку мовознавця, на ґрунті мови-реципієнта може відбуватися розширення його значення, коли в новому вживанні слово охоплює більше коло понять (уявлень), тобто може бути вжите як засіб називання ширше, ніж раніше. При семантичній адаптації іншомовні слова також підпорядковуються законам мови-реципієнта, внаслідок чого стають здатними розвивати свої значення [13, 11].

Упродовж функціонування і розвитку сучасної української літературної мови відбувається поступова апробація великої кількості нових запозичень на придатність і доречність використання, а також процеси унормування і подальшої кодифікації значного масиву цих одиниць чи поступового витіснення на периферію мовної системи і навіть повного зникнення окремих елементів. Хоча не виключена можливість семантичної та стилістичної модифікації деяких названих вище лексичних одиниць.

Отже, аналіз процесів семантичної модифікації в українській літературній мові свідчить про стійку тенденцію до зміни значень слів, що функціонують у мові української постмодерної прози. Це зумовлює перебудову семантичної підсистеми української мови, у якій посилюються процеси як диференціації, так і уніфікації. Зрушення в семантиці слів є результатом складної взаємодії екстра- й інтралінгвальних чинників, які знаходять свій вияв, зокрема, у сконденсованій, економічній номінації нових понять та реалій за допомогою вже наявних у мові слів і одночасному набутті ними образності, влучності, емоційності та експресивності, що надзвичайно важливе для мови художніх текстів.

Список використаних джерел

1. Аристова В.М. Англо-русские языковые контакты / В.М. Аристова. – Л., 1978. – 150 с.
2. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 с.
3. Биржакова Е.Э. Очерки по исторической лексикологии XVIII в.: Языковые контакты и заимствования / Е.Э. Биржакова, Л.А. Войнова, Л.Л. Кутина. – Л. : Наука, 1972. – 431 с.
4. Битківська Я.В. Тенденції засвоєння і розвитку семантики англізмів у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я.В. Битківська. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

5. Гриценко С.П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам'яток кінця XVI – XVII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / С.П. Гриценко. – К., 1999. – 20 с.
6. Ефремов Л.П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Л.П. Ефремов. – Алма-Ата, 1959. – 21 с.
7. Кочерган М.П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19–24.
8. Крысин Л.П. Этапы освоения иноязычного слова / Л.П. Крысин // Русский язык в школе. – 1991. – № 2. – С. 75–78.
9. Лисенко О.А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській нвуково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Лисенко. – Х., 1999. – 21 с.
10. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лоте. – М. : Наука, 1982. – 149 с.
11. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О.Г. Муромцева. – Харків : Вища школа: Видавництво при ХДУ, 1985. – 152 с.
12. Сергеева Г.А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.А. Сергеева. – Х., 2002. – 16 с.
13. Степанюк О.В. Стилiстичні функції запозичень у поетичній творчості Л. Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Степанюк. – К., 1997. – 20 с.
14. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К. : Видавничий центр КНЛН, 2005. – 388 с.

Summary. The terms «semantic adaptation, assimilation, familiarization» are characterized in the article. It is analysed the stages of adapting borrowings. The author selects the main factors of changing the meaning of a word. The article shows that the words while being borrowed may broaden narrow or keep their meanings on the basis of a recipient's language.

Key words: semantic adaptation, assimilation, familiarization, getting into a language, inveterating, accommodation, borrowing, process.

УДК 811.161.2'373

Д.В.Гурська

РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті зроблено спробу розкрити особливості художнього дискурсу Галини Пагутяк. Автор виокремлює, описує та поділяє на семантичні групи релігійну лексику, закартковану із досліджуваних творів, дотримуючись комунікативно-прагматичного підходу. Зазначено тісний безпосередній зв'язок релігійних лексем із національно-культурним та духовним компонентами української мовної системи.

Ключові слова: релігійна лексика, дискурс, художній дискурс, конфесійний стиль, маркована лексика, комунікативно-прагматичний підхід.

Сфера сакрального дедалі частіше привертає увагу дослідників. Для мовознавців, українських передусім, актуальними залишаються проблеми особливостей функціонування української мови серед інших сакральних мов, питання перекладу богослужбових книг, релігійної літератури, особливостей стильового функціонування сакрального в українській мові (співвідношення сакрального з профанним) тощо. Прикметною ознакою сучасної лінгвістики є дослідження сакрального в системі лінгвокогнітивної, лінгвокультурологічної, порівняльно-історичної парадигм. Ці проблеми мають безпосередній зв'язок із художнім дискурсом, оскільки більшість